ما قال الا من قال الا
انظروا انظروا پھر لا تنظروا

نظرے کن بہ گفتۂ ناظر
دیدنی او شنیدنی باشد

دیدۂ او شنفتۂ ناظر
دُرِ نایاب سفتۂ ناظر

رباعیات ناظر حصہ اول

صد شکر کہ در حیاتِ ناظر
مطبوع طبائعِ جہان شد

بے مرثیہ التفاتِ ناظر
قطعات و رباعیاتِ ناظر

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

قطعہ

شمۂ ما قالِ من این ست وبس — دفترِ احوالِ من این ست و بس
اہلِ خرد بیند و داند کہ چیست — نامۂ اعمالِ من این ست و بس

ایضاً

کانِ گہر زیرِ زمین است وبس — معدنِ زر زیرِ زمین است وبس
جز بہ ہنر ہا کہ بود یادگار — اہلِ ہنر زیرِ زمین است وبس

ایضاً

صلح بہ ہر کار نگہداشتن — کارِ خردمند ہمین ست وبس
رحم بحالِ غربا داشتن — اصلِ اصولِ ہمہ دین است وبس

ایضاً

نعیمِ وصلِ تو جنت بود کہ آسایم — عذابِ ہجرِ تو دوزخ بود کہ بگدازم

به قرب و بعد و به وصل و به هجر او ناظر | قیاس نیست که می سوزم و همی سازم

ایضاً

به فیض باطنی وارثِ حسن[۱] نازم | که کرد چشم بصیرت بیک نگه بازم
کلامِ او چو مرا کرد زنده جاوید | ازان سپس نبود حاجتے به اعجازم

ایضاً

ایکه جانِ جهانیانستی | آنچه میبد نمنت همانستی
رحم فرما بحالم اے تو رحیم | در یقینِ من و گمانستی

رباعی

هر جائی و هر کجائی سبحان الله | در فهم کسے نیائی ماشاء الله
من طالبِ خیر و نفس مائل بگناه | لاحول ولا قوة الا بالله

قطعه

تا بکے شکوه و شکایت جوع | جانبِ حق به دل کنید رجوع
نیست زنهار فائده ز نماز | گر نباشد به دل خضوع و خشوع

ایضاً

به مسجد رفته با سامان و سازے | همی خوانی نمازِ حق بنازے
نمیدانی که باید خواند ناظر | نمازِ بے نیازے با نیازے

ایضاً

جمع خاطر کن از خطورِ قلب | تا میسر شود حضورِ قلب

[۱] مولانا حاجی سید محمد وارث حسن محدث پیر و مرشد مصنف۔
[۲] حدیث انا عند ظن عبدی بی۔

قبل قربِ نماز اے ناظر — دور کن دور کرو زورِ قلب

ایضاً

گنہ اندر سرشت انسانی ست — گنہے نا نمودہ ہم عاصی ست
گرچہ بالفعل پاک از عصیان ست — فعل بالقوّہ لاجرم شدنی ست

ایضاً

گنہ میکنم صدرہ از عقل و ہوش — کہ دریاے رحمت در آید بجوش
چو در وم بہ سختی بہ کوشد چہ غم — کہ باشد دوا بیش ازان سخت کوش

ایضاً

ہرچند کہ دہر ناپسندم کردست — تاہم بعقالِ الفتِ بندم کردست
بے حاجتِ خویشتن گداگر شدہ ام — ہمدردیِ قوم دردمندم کردست

ایضاً

چو من ناظر وفادارے نباشد — چو خسا[1] ور در جہان یارے نباشد
بجز ذاتِ خدا بے عیب کس نیست — گلے نبود کہ بے خارے نباشد

ایضاً

مرو در سعیِ خویش مختار ست — کار کردہ است انچہ او نمی یارست
داشتن دل بیار دست بکار — نیست دشوار گرچہ دشوار ست

ایضاً

پیراستہ باغ و چمنے بایستے — معشوقۂ شیرین سخنے بایستے

؎۱ مولوی علی احمد خاور۔

در فلسفهٔ ذهنی و نیز اخلاقی		همصحبتِ من هیچوسے نبایستے
	ایضاً	
بے گنه را دل است گر بشاش		با گنه را دل است پاشا پاش
پا به گل دارم و همیگویم		کردمے[۵۱] و گذشتمے اے کاش
	ایضاً	
آن کس که گنه نه کرد زاری نه کند		در کشتِ امید آبیاری نه کند
جز لطفِ خدا ندارد عاصی چیزے		بے گریه امید رستگاری نه کند
	ایضاً	
گاه از سعیِ خود بر آرم کار		میرود گاه سعیِ من بیکار
زین همه کار و بار شد معلوم		من نه مجبورم[۵۲] و نه خود مختار
	ایضاً	
بنده دارد نسبتے با کردگار		هم چنین پرورده با پروردگار
مثلِ این نسبت که دارد عالمے		نسبتِ عاصی ست با آمرزگار
	ایضاً	
به هر جا رفته ام شام و پگاهے		به حسرت کرده ام هر سو نگاهے
نمی یابم صدائے دوستداران		نمی آید صدائے کس جز آهے
	ایضاً	
انسان که تحملی ست کار و بارش		آزار چه غنیمت است بر آزارش

۵۱ اقتباس مقولهٔ مولانا روم. کاش کردے و گذاشتمے۔
۵۲ همین مذهب اهل سنت و جماعت است۔

دزدے کہ برد مال کس را ناحق　　شیرازۂ جمع کرد درہم کارش

ایضاً

نیک[1] میگردد بہ نیکی بد کسے　　بد شود ہم نیک نیک از صد کسے
قحط ارزانی ست در ہندوستان　　از محال ست ار شود سید کسے

ایضاً

دو دست نیچر و تنِ انسان ہمہ ٹرین　　انجن دماغ سر بود از بہر این وجود
عقلش ڈریور ست و شریعت چو ریلوے　　تا آدمی بہ منزلِ مقصد رسد بزود

ایضاً

طائرِ قدسی بدام آوردمے　　گر نہ من دام ریا گستردمے
من کہ شیطانِ خودم می زیبدم　　خوانم ار لاحول بر خود بردمے

ایضاً

کس بہ کسبِ ہنر عزیز شود　　آن کہ چیزے نبود چیز شود
بہ ہنر زود بینیش تا ظہر　　صاحبِ سپیہ و پشیز شود

ایضاً

آن دروغے کہ راست بنماید　　مسِ اندودہ زر تواند بود
گر ندارد ز راستی اثرے　　سخنت بے اثر تواند بود

ایضاً

براے دوستداران دستگیری　　بوقتِ سختی و مشکل بود خوب

[1] بجواب کسیکہ سید نوشتہ بود نوشتہ شد۔

حساب بذل و احسان نیست لیکن　　حساب دوستان در دل بود خوب

ایضاً

نگویمت که تولائی یا تبرائی　　نصیحتے کنمت گر قبول فرمائی
حذر ز فتنه کن اے مدعی چه میگوئی　　که التقیة دینی و دین آبائی

ایضاً

جزائے خیر عمل صحت تن ست و سرور　　سزائے سوء عمل آتشک جذام و بثور
بدین طریق مکافات دهر نتوان گفت　　که بے سزائے گذارد ترا خدائے غفور

ایضاً

من بعصیان کم ز خاور[1] نیستم　　این که میگوید که من خر[2] نیستم
او به دوزخ باشد و من در بهشت　　اینچنین تفریق باور نیستم

ایضاً

اے شبت شب برات و روزت عید　　از مکافات بایدت ترسید
بکشا مصحف و بغور بخوان　　آیت بطش ربک لشدید

ایضاً

همه آدم چه خوب و چه زشتند　　بکار دوزخند و یا بهشتند
مکن تکذیب یکدم تو گویش　　ز درد طینت آدم سرشتند

ایضاً

هر عمل راست جزائے و سزائے معلوم　　نیک مسرور بدل بد بدل اندر مغموم

[1] تخلص مولوی علی احمد وکیل
[2] حضرت انسان که چند مشترک را جامع ست میتواند شد میتواند خر شدن - و بمعنی اتحاد خادم هم بلفظ هم بمعنی درست آید

خوش خورد و خوش بپوشد نیک بفیضِ صحت
بد به سوءِ عمل، معده ز نعمت محروم

ایضاً

من باآه و ناله حشر برپا
خدا را ای دل نازک صبر فرما
بگیرد ظالمان را زود حق نیک
یؤخرهم الی اجل مسمّیٰ

ایضاً

ایام بهار فصلِ سرما بگذشت
زود ست که گوئی اینکه گرما بگذشت
گر بادی ظلم جور گردست چه غم
برگردنِ او بماند و بر ما بگذشت

ایضاً

نقد دشنام را به آسانی
بکسی گر دهی که بستانی
دهدت باز پس چه حاصل ازینکه
این زرِ قلب باز بستانی

ایضاً

هر آنکه فعلِ شرافت کند شریف بود
که اسم فاعل فعلِ شرافت ست شریف
بذاتِ کس نبود انحصار این خلعت
بود به هر قدِ ناراست کوته این تشریف

ایضاً

چو خواندیم این آیت لاانجم
سواء علیهم انذرتهم
به تبلیغِ احکام کردیم فکر
نیامد بدل هیچ و شد عقل گم

ایضاً

وجود نیست چو در خلق مشترک در خلق
بود به نوعیتِ خلق متحد هر خلق
بسوئے خود بکند هر کسے بلطف خیال[1]
چرا به خلق[2] نگاهے نمیکنی بر خلق

ابنا نظر [1] لطف [2]

ایضاً

مکانے درین دامنا پائدار ۔۔۔ بنا کرده همچو حصن حصین

ندانی که یک روز خواهی گذشت ۔۔۔ اسے این یا اشرف الغائین

ایضاً

جائے وفائے عهد جفا کرد روزگار ۔۔۔ با او ستاوزاده چها کرد روزگار

بود او در آفتے که رسید آفتے دگر ۔۔۔ حشرے میان حشر بپا کرد روزگار

ایضاً

درین عالم که جائے هر کسے هست ۔۔۔ کسے شردار و بے شر کسے هست

به جا بار رفتیم و دیدیم ناظر ۔۔۔ گنهگارے چو من کمتر کسے هست

رباعی

از درد خود آرم بزبان گر سخنے را ۔۔۔ افسرده و پژمرده کند اسخنے را

اے وائے بران سنگدلے عربده جوئے ۔۔۔ کآزرده و رنجیده کند همچو منے را

قطعه

پیر من رحم برین حالت زار من کرد ۔۔۔ حسن تدبیر سبکدوشی بار من کرد

بوده ام همچو خرے پا بگلاب عصیان ۔۔۔ مردے از غیب برون آمد و کار من کرد

ایضاً

بے گنه در جهان ندانم کیست ۔۔۔ بے گنه کس بگو چگونه بزیست

نیکی اندر بد و بدی در نیک ۔۔۔ فرق در نیک و بد ندانم چیست

ایضاً

دور از دلِ خویش کن ہوس را   آزار روا مدار کس را
در روزیِ تست روزیِ او   از سفرۂ خود مران مگس را

ایضاً

اینجا بصد ہزار تامل رسیدہ ایم   بے زاد رہ خدا بہ توکل رسیدہ ایم
سودا است در سرم کہ درین گلشنِ جہان   از بہر دیدنِ گل و بلبل رسیدہ ایم

رباعی

خواہی کہ شود دلِ تو روشن چون ماہ   و از قلبِ تو دور گردد این داغِ گناہ
اللہ ز سرِ لطیفہ برکش و انگاہ   ہو بر سرِ قلبِ خود بزن خاطر خواہ

ایضاً

لا از سرِ قلبِ خویش برکش و انگاہ   برکش ز سرِ لطیفہ تا دوش الہ
دم راست کن و بسوے چپ تا گردن   ہان بر سرِ قلبِ خود بزن الا اللہ

قطعہ

جہان روز و شب سربسر میرود   ز جائے بجائے دگر میرود
بجائے رود بدتر از پیشتر   بجائے دگر خوبتر میرود

ایضاً

ہستیِ عالم است ہمچو سراب   نیست جز خاک و باد و آتش و آب
طفلی و پیری است و عہدِ شباب   بعد آن عالم است عالمِ خواب

ایضاً

ہیچکس را مدان حقیر کہ او   مظہرِ ذاتِ کبریا باشد

ناظر این تفرقہ بدین وحدت | چون تو دانا چنین چرا باشد

ایضاً

ہاے دالہ و شیدا ے مئے ناب کشتی | بر لبِ چاہ کہ آمد ز پئے آب کشتی
آب[۱] از چاہ برون آمد و دریا ئے شد | پیش از انش کہ رسد نوبتِ دولاب کشتی

رباعی

شرمندہ ام از تو اے خداوند جہان | ہر راز نہانِ ماست پیشِ تو عیان
رفتم رہِ ناصواب و کردم توبہ | امیدِ ثواب دارم از لطفِ ہمان

قطعہ

اینکہ شدت نیست در کون و مکان | لطف و رحم تست عیان اندر جہان
بے گناہان نفیِ رحمت میکنند | من بہ عصیان میکنم اثباتِ آن

ایضاً

بسکہ در جانِ فگار و چشمِ بیدارم توئی | ہر کہ پیدا می شود از دور پندارم توئی
جامی این شعرِ خود اندر وجد میخواند و کسے | گفت گر پیدا شود خر گفت پندارم توئی

ایضاً

نماز راست معین اصول و وقت ادا | نخواندہ بہ کتاب اینکہ سید الشہدا
ز ہر طرف بہ سرش می رسید تیر بہ تیر | مگر نہ کرد دران وقت ہم نماز قضا

ایضاً

شاہد کہ بجمال احتیاجش نہ بود | در کار شہادت ابتہاجش نہ بود

[۱] این معجزۂ از معجزاتِ نبی ست در گیت ہندی ست۔ کوئی آیا سو گھر پنہار کنواں آ منگ چلا۔

زین وجہ کہ گر بجسم مجروح شود | جز دار شفاے جہل علاجش نہ بود

الیضاً

ہدایت[۹۱] نہ گرداندت سرنوشت | کہ تبلیغ را نیست در روے مجال
بہ تحصیل حاصل چہ حاصل شود | چہ کار آیدت سعیِ کارِ محال

الیضاً

دامانِ من از گناہ چون تر باشد | رخسارہ ام از سرشکِ خون تر باشد
از خجلتِ من بروزِ محشر زاہد | حالِ تو ز حالِ من زبون تر باشد

الیضاً

دنیا ہمہ ترک کرد ناظر | مجبور و لیکن از خطِ دوریست
ورزش کند از دل و رسد باز | گوئی کہ کسِ جلال[۹۲] پورست

الیضاً

چیزے مخواہ از کس و چیزے مدہ بہ کس | این آبروے تو برد آن آبروے کس
از مال و زر ہر آنچہ کہ داری بیار و دہ | آن راکہ عاجز است (ریشکار) و یتیم ست بیکس بہ رس (بیوہ پردہ نشین)

رباعی نسبت مسٹر محمود جج ہائیکورٹ الہ آباد

کاشی پرشاد ڈپٹی آن مخبر بشنود | در صدق و دیانت و درایت وجود
در ذکر وجوب عظمتِ ہر استاد | بارے او بمن بصدق نیت فرمود
دانی کہ چہ کردہ بود مسٹر محمود | با ہندوے پسرکہ استادش بود
در ضمن مشائعت بہ ہنگام وداع | پیش آمد و کفش پاے او راست نمود

[۹۱] سواء علیہم انذرتہم ام لم تنذرہم لا یومنون -
[۹۲] قصبہ [illegible] ضلع فیض آباد -

قطعه

دو و هفتاد ز عمر من نادان بگذشت — حیف این عمر گرانمایه چه آسان بگذشت
از بد و نیک که بگذشت برین جان بگذشت — خرّم آن روز که گویند به ایمان بگذشت

قطعه در ضمن بیان حقیقت حال خود اثبات وحدت به نفی وجود کثرت

ز راستی نگهم شد چو با کجی مائل — چراغ یک بود و من هزار می بینم
چو بے حجاب به بینم چراغ و باز روم — راہ — شرارها به سر رهگذار می بینم

ایضاً

چرا نه پرده کنم از شعاع شمع چو من — به نور تقیه چشم انتشار می بینم
نوشته ایم به عذر این همه به جهو تولال — که دل ز شکوهٔ او بیقرار می بینم
چگونه تا به وی او رسم چو من خود را — نحیف و لاغر و زار و نزار می بینم

ایضاً

رسید پیش رسول خدا کسے و بگفت — قمار بازم و دزدیم و کاذب و میخوار
چگونه ترک کنم جمله عادت خود را — که ترک این همه یکبارگی بود دشوار
بغور گفت نبی کریم با آن مرد — که پیش اینهمه کذب و دروغ را بگذار
به ترک زحمت کذب و بفیض حضرت صدق — نجات یافت ازان جمله عادت آخر کار

در واقعات راستی خود گفته شد

ناخواست و خواست بے کم و کاست — زنهار نه گفته ایم ناراست
ناراست چو گفتم اتفاقی — جز راست نماند هیچ باقی
گفتم به مزاح اگر دروغے — حق داد به راستی فروغے

گفتیم و نبود ہیچ چیزے　　گم گشتہ نبود شد پشیزے

قطعہ

در کارِ خویش و از پئے کارِ مفادِ خویش　　گاہے نہ کردہ ام بدروغ آشنا سخن
در تنگدستی و بہ مصیبت بہ پیش کس　　ہرگز نہ بردہ ام بہ سرِ التجا سخن

رباعی

والی کہ چو کل یوم انتر باشد　　رغبت بہ نماز و روزہ کمتر باشد
مابینِ اقامت و اذان اے ناظر　　تثویب درین زمانہ بہتر باشد

قطعہ

آنانکہ خلافِ دعویِ من گویند　　بے من گویند اگرچہ با من گویند
گویند کہ بدعت ست تثویب مگر　　از بہرِ نمازِ فجر احسن گویند

ایضاً

ترویج روح ہر کس کرد است بادبیزن　　زنہار در جہان کس یارب مباد بے زن
بے مرد زاد عیسیٰ گویند و راست گویند　　لیکن نہ گفت شخصے کہ فلان بزاد بے زن

رباعی

جز حمدِ خدا مکن ثنائے دیگر　　جز در گہِ او مرو بجائے دیگر
پامال کند خیال اغیار چنانکہ　　نقشِ کفِ پا ز نقشِ پائے دیگر

ایضاً

دشنام بہ ہیچ حال از روئے قیاس　　حاشا کہ بود عبادت ربّ الناس
باشد نا محمود ست بوبکر و عمر　　بشناس ایاز قدرِ خود را بشناس

رباعی

دشنام بہ کار رستخیز شیخین — انصاف بدست تست رب شیخین
حاجت بہ نماز اگر نباشد چہ عجب — آن راکہ عبادت ست سب شیخین

قطعہ

ز فضل خدا دور نبود چو میرم — شوم در بہشت برین ضیف ناظر
ز مردن غمے نیست گر بعد مردن — بگویند مردم کہ صد حیف ناظر

ایضاً

در پس مردن من نیست عجب گر بکنند — کہ ومہ خورد و کلان غائب و حاضر افسوس
بعد تاریخ وفات من دلگیر و حزین — خورم آندم چو بگویند کہ ناظر افسوس

ایضاً

کند ہمجنس با ہمجنس پرواز — کبوتر با کبوتر باز با باز
ولے با دام و دانہ چون کنی صید — بہ مجبوری شود با غیر دمساز

ایضاً

از صحبت مفسدان بہ پرہیز — با آنکہ نہ کس بود میامیز
در صدق مقال و محنت و عدل — ناظر بکن اقتدائے انگریز

ایضاً

ہر چیز بجائے خویش پاکست و حلال — ناپاک و حرام گردد از استعمال
زہرے کہ برائے اندمال زخم است — گر خود بخوری حرا نباشد قتال

قطعہ در وصف منشی شمبھو پرشاد ڈپٹی کلکٹر فیض آباد متخلص بہ عاصی

گفت روزے درمیانِ مجمعے با ما کسے | اینکہ عاصی را نباشد میلِ صحبت با کسے
گفتمش او مردم آمیز ست و نگریز د زکس | لیک از و امتیازِ ہر کسے و نا کسے

قطعہ

خواہند برادرانِ ملکی | در صید گہے برند ما را
وانگہ چو برادرانِ یوسف | در چاہ بیفگنند ما را

ایضاً

احذروا ایہا المستکبرون | از جنونِ کبر و از کبرِ جنون
کرد و رقرآن خدائے ذو الجلال | مدحِ قسّیسین لا یستکبرون

ایضاً

زان کہ در پیری ابتہاجے نیست | بہ حوائج ہم احتیاجے نیست
رفت بینائی و بہ گفت بہ من | کردۂ خویش را علاجے نیست

ایضاً

در گر بہ خیال صید دانی کہ نہاد | روباہ شعار کید چون کرد بیاد
جز حکم خدا نیاید این کار از انکہ | در مادّہ نیست این ہمہ استعداد

ایضاً

مکن عیب برراز خالی من | کہ حدّے ندارد رسائی من
بدین نوبت آورد کارِ مرا | بہ بیگانہ آشنائی من

ناتمام